

Тема 2. Педагогічна майстерність викладача.

Вимоги до особистості викладача вищого навчального закладу

Елементи педагогічної майстерності

Педагогічна майстерність викладача ЗВО та її вплив на якість навчання

Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності викладача, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. В цьому визначені слід наголосити на таких особливостях:

1) Педагогічна майстерність у структурі особистості – це система, здатна до самоорганізації, системотворчим чинником є гуманістична спрямованість;

2) Підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що само організовується);

3) Педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення;

4) Техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал викладача, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності.

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Отже, щоб викладач діяв творчо, самостійно виважуючи результати своєї діяльності і коригуючи засоби з орієнтацією на мету, він повинен мати певне внутрішнє опертя, певні властивості, риси, розвиток яких забезпечити професійний саморозвиток педагога, а через нього – і розвиток студентів.

Вимоги до особистості викладача вищого навчального закладу

У педагогіці вищої школи вважається загальновизнаним, що професійні вимоги до педагога повинні складатися з трьох основних комплексів: загальногромадянські риси; властивості, що визначають специфіку педагогічної професії; спеціальні знання, уміння й навички з предмета (спеціальності). Професійна діяльність викладача вищої школи вимагає наявності певних особистісних якостей, соціально-психологічних рис і педагогічних здібностей. Серед них основні такі:

1. Загальногромадянські риси: широкий світогляд, принциповість і стійкість переконань; громадянська активність і цілеспрямованість; національна самосвідомість, патріотизм і толерантність щодо інших народів і культур; гуманізм і соціальний оптимізм; високий рівень відповідальності та працелюбність.

2. Морально-психологічні якості: чесність і ясність у стосунках із людьми; високий рівень загальної і психологічної культури; повага до

професіоналізму інших і наукової спадщини; акуратність і охайність; дисциплінованість і вимогливість.

3. Науково-педагогічні якості: науково-педагогічна творчість; професійна працездатність; активна інтелектуальна діяльність, науковий пошук; педагогічне спрямування наукової ерудиції; педагогічна спостережливість; педагогічна уява та інтуїція; володіння педагогічною технікою; активна інтелектуальна діяльність, науковий пошук; гнучкість і швидкість мислення у педагогічних ситуаціях; висока культура мови та мовлення (фонетична чіткість, лексична науковість і точність, експресивність, емоційність і виразність); володіння мімікою, тоном голосу, поставою, рухами і жестами.

4. Індивідуально-психологічні особливості: високий рівень соціального сприйняття й самопізнання; висока інтелектуально-пізнавальна зацікавленість і допитливість; інтерес до розвитку потенційних можливостей студентів і потреба в педагогічній діяльності з ними; позитивна "Я- концепція", високий рівень домагань; емоційна стійкість, витримка й самовладання; саморегуляція, самостійність і діловитість у вирішенні життєво важливих завдань; твердість характеру.

5. Професійно-педагогічні здібності: адекватне сприйняття студента й безумовне прийняття його як особистості; педагогічний оптимізм; проектування цілей навчання й прогнозування шляхів професійного становлення майбутнього спеціаліста; конструювання методичних підходів і здатність передбачати можливі результати; організаторські та комунікативні здібності; духовно-виховний вплив на академічну групу й особистість студента, організація розвивальної інтеракції.

Елементи педагогічної майстерності

Є кілька підходів щодо визначення педагогічної майстерності. На думку Н.В. Кузьміної та М.В. Кухарева, - це „найвищий рівень педагогічної діяльності...який виявляється в тому, що за відведений час педагог досягає оптимальних наслідків”. О. І. Щербаков розуміє педагогічну майстерність як синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва й наукових особистих якостей педагога.

Ш. О. Амоношвілі не дає чіткої дефініції педагогічної майстерності, але називає її основні риси: „Бути майстром педагогічної справи – це означає мати вихідну позицію... яка є особистісно-гуманною;... це яскрава особистість, мудра, чуйна, доброзичлива і принципова людина;...це першодослідник теоретичних рекомендацій, який може їх переконливо довести або спростувати. ...Його творчість може збагатити педагогічну науку і практику новими висновками, дати початок новим ідеям і підходам”.

У Європі під педагогічною майстерністю мається на увазі практичне розгортання і втілення викладачем у професійну діяльність сукупності інтелектуальних, психологічних і духовних якостей. Майстерність викладача прирівнюється до майстерності робітника або ремісника, майстра або митця.

Погляд на викладача як на робітника-функціонера педагогічної індустрії найбільш поширений у США, а в Європі – переважно в Англії: викладач –

виконавець певного соціального замовлення у сфері „педагогічного виробництва”, тобто він діє згідно з нормативними документами і загальноприйнятими технологіями.

Викладач-ремісник діє на основі особистісного підходу до викладання, акцентуючи увагу на індивідуальному підході до студентів, а нормативні документи є тільки загальним тлом його професійної діяльності.

У викладача-майстра переважає творчий підхід у навчальному процесі. „Діяльність викладача більше нагадує імпровізацію за обставин, що постійно змінюються, ніж дотримання педагогічних правил та алгоритмів. Інакше кажучи, ми маємо справу радше з майстром, ніж з інженером”.

Погляд на викладача як на митця достатньо поширений у світі: його діяльність уважається настільки складною, що взагалі не може систематизуватися. Під час занять він отримує величезну кількість інформації, на яку миттєво реагує. Тому викладацька діяльність є мистецтвом, що потребує інтуїтивного відчуття, творчості, імпровізації. Ці якості спроможні проявитися тільки за умови певного відступу від формальних правил та алгоритмів педагогічної поведінки.

Отже, в Європі неприйнятний погляд на викладача як на „маніпульованого маніпулятора”, а навпаки – за основу береться його творча особистість. Однак прояви такої творчості не повинні суперечити загальновизнаним принципам демократичного співжиття – гуманізму, демократизму, поваги до прав людини. Суспільна роль і статус викладача визначаються так: „Із статусу викладача може впливати низка його рольових функцій: транслятор знань, вихователь, посередник, фасилітатор групової діяльності, дружній порадник, інформатор, захисник норм, актор, поліцейський... Надання переваги якійсь із них зумовлюється інституційно й водночас культурологічно, співвіднесення з певними культурними моделями особистісних та фахових настанов викладача значною мірою визначає вибір, інтерпретацію та особисте ставлення до ролі викладача”.

У вітчизняній педагогічній науці найбільш глибоко цю проблему опрацювали вчені кафедри педагогічної майстерності Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка.

Зовні майстерність педагога – це вирішення різноманітних педагогічних завдань, успішна організація навчально-виховного процесу й отримання відповідних результатів, але її сутність полягає в певних професійних і особистісних якостей, які продовжують цю діяльність і забезпечують її ефективність. „...Важливими професійними якостями педагога ми повинні визнати працелюбність, працездатність, дисциплінованість, відповідальність, уміння поставити мету, вибрати шляхи її досягнення, організованість, наполегливість, систематичне і планомірне підвищення свого професійного рівня, прагнення постійно підвищувати якість своєї праці тощо”.

На думку І.П. Підласого, до особистісних якостей педагога належать „...людяність, терпеливість, порядність, об’єктивність, щедрість, доброта, висока моральність, оптимізм, емоційна врівноваженість, потреба в спілкуванні, інтерес до життя вихованців, доброзичливість, самокритичність,

дружелюбність, скромність, достойність, патріотизм, релігійність, принциповість, чуйність, емоційна культура і багато інших”.

Розглядають педагогічну майстерність, як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості викладача (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності).

Визначають такі складові педагогічної майстерності: гуманістичну спрямованість діяльності педагога; професійну компетентність; педагогічні здібності; педагогічну техніку. Всі ці елементи пов'язані між собою та мають здатність до саморозвитку.

Гуманістична спрямованість – найголовніша характеристика майстерності педагога, що базується на основі ціннісних орієнтацій: на себе (самоутвердження); на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для педагога – виховні ідеали, виховні заходи та методика їх здійснення); на вихованця (допомогти йому адаптуватися до соціального середовища, знайти сенс життя); на мету педагогічної діяльності (сприяти само актуалізуванню у професійній діяльності на громадському житті).

Професійна компетентність є підвалиною педагогічної майстерності. Зміст цього компонента становлять глибокі професійні знання, навички та вміння, професіоналізм у галузі психології та педагогіки, досконала методика здійснення навчально-виховних заходів.

Професійна компетентність викладача - це вміння педагога вирішувати педагогічні проблеми та показник становлення майстра-професіонала.

Здібність до педагогічної діяльності – дуже важливий елемент у структурі педагогічної майстерності. Провідними здібностями вважаються чутливість до людини і до особистості, комунікативність, перцептивність, динамічність, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування і креативність.

Четвертим компонентом педагогічної майстерності є педагогічна техніка як форма організації поведінки педагога. Це конкретний інструментарій, навички та вміння організації та проведення різноманітних навчально-виховних заходів. За відсутності або недостатнього її розвитку інші елементи педагогічної майстерності залишаються нереалізованими.

Відповідно до цих критеріїв визначається кілька рівнів оволодіння педагогічної майстерності:

- елементарний рівень – педагог володіє лише окремими елементами професійної діяльності;
- базовий рівень – педагог володіє основами педагогічної майстерності (цей рівень мають випускники вищих навчальних закладів);
- досконалий рівень – характеризується чіткою спрямованістю дій педагога, їх високою якістю;
- творчий рівень – характеризується ініціативністю, творчістю у професійній діяльності. Педагог самостійно конструє оригінальні, педагогічно доцільні прийоми й способи взаємодії. Причому його діяльність базується на результатах рефлексивного аналізу.

С.У. Гончаренко так визначає педагогічну майстерність: „Це характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями педагогічної майстерності педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність).

На думку І. П. Підласого, майстерність викладача проявляється в уміннях організовувати навчальний процес, активізувати студентів, розвивати їхні здібності, самостійність, допитливість, ефективно проводити виховну роботу, формувати в студентів високу моральність, почуття патріотизму, працелюбність, викликати позитивні емоційні почуття в самому процесі учіння. „Сутність педагогічної майстерності – це своєрідний сплав особистої культури, знань і кругозору викладача, його всебічної теоретичної підготовки з досконалим володінням прийомами навчання і виховання, педагогічною технікою і передовим досвідом”.

На нашу думку, в основі педагогічної майстерності лежить педагогічна культура – оволодіння педагогом педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості в педагогічній діяльності, досягнутий рівень розвитку його особистості.

Основні складові педагогічної культури:

- педагогічна спрямованість;
- психолого-педагогічна ерудиція;
- гармонія розвинутих інтелектуальних і моральних якостей;
- висока педагогічна майстерність і організованість;
- уміння продуктивно поєднувати навчально-виховну і науково-дослідницьку діяльність;
- скупість професійно важливих якостей;
- педагогічно спрямоване спілкування і поведінка;
- постійне самовдосконалення.

Стрижньовий компонент педагогічної культури – педагогічна майстерність, яка передбачає синтез розвинутого психолого-педагогічного мислення, професійно-педагогічних знань, навичок і вмінь, емоційно-вольових засобів виразності, що дають змогу педагогові успішно вирішувати навчально-виховні завдання.

Викладач має бути особистістю з великої літери, справжнім майстром своєї справи, який може протистояти труднощам сьогодення і здатний піднятися над ними. Актуальною є думка К. Д. Ушинського: „У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила впливає тільки із живого джерела людської особистості. Ніякі статuti та програми, ніякий штучний організм, настільки добре він не був би осмислений, не може заступити особистість у вихованні. ... Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця істинне виховання, що проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер”.

Щоденна педагогічна практика свідчить: суттєвих результатів у вихованні досягають ті педагоги, які мають високу педагогічну культуру, і

навпаки – негативні приклади брутальності, що, нажаль, ще присутні у практиці, свідчать про відсутність культури. Тому педагогічну культуру слід формувати цілеспрямовано і постійно розвивати. Вона повинна бути підвалиною діяльності педагога і забезпечувати як удосконалення навчально - виховного процесу, так і самовдосконалення кожного педагога.

Одним із показників педагогічної культури є педагогічний досвід – теорія і практика педагогічної діяльності людства та її результат, який має два взаємодоповнюючі рівні – теоретичний і практичний.

Будь-яка культура, в тому числі й педагогічна, ґрунтується на певних знаннях. К. Д. Ушинський у роботі „Про користь педагогічної літератури” підкреслював необхідність для педагога широких знань у галузі анатомії, фізіології, політичної економії, історії цивілізації, літератури та мистецтва.

Відповідно до специфіки діяльності педагога слід підкреслити кінцеву потребу як у професійних знаннях, навичках і вміннях, так і в психолого-педагогічних. До них відносяться: „...володіння предметом викладання, методикою викладання предмета, психологічну підготовленість, загальну ерудицію, широкий культурний кругозір, педагогічну майстерність, володіння технологіями педагогічної праці, організаторські вміння і навички, педагогічний такт, педагогічну техніку, володіння технологіями спілкування, ораторську майстерність та інші якості”.

Безперечно, не будуть мати високого авторитету серед студентів ті викладачі, які не є майстрами своєї справи.

Зміст професійних знань, навичок і вмінь становить професійну компетентність педагога – одну з основних підвалів педагогічної культури.

Грунтовні знання в галузі психології та педагогіки, з одного боку, не можна ототожнювати з педагогічною культурою, а з іншого – вони є другою її підвалиною. Психологічні знання, навички та вміння повинні забезпечити педагога чіткими уявленнями про закономірності функціонування психіки вихованця й особливості їх вияву в різних, у тому числі педагогічних і виробничих умовах; тобто озброїти конкретною методикою впливу на основні складові психічних процесів, які мають надзвичайно важливе значення як в навчальній діяльності, так і в професійній, враховувати психічні властивості особистості та шляхи їх розвитку під час проведення різноманітних заходів; вміло впливати на психічний стан вихованців і спрямовувати його на підвищення якості їх діяльності; ефективно керувати формуванням психічних утворень, які є основою професійної майстерності як окремого студента, так і колективу.

Не менш глибокі та всебічні знання потрібні педагогу в галузі психології малої групи (колективу), спілкування, виховання і навчання, професійної діяльності. Він також повинен володіти ефективними прийомами впливу на свідомість і підсвідомість студентів в критичній ситуації, надавати їм своєчасну кваліфіковану соціально-психологічну консультацію і допомогу тощо. Кожна галузь має стати предметом особливої уваги педагога.

Знання із загальної педагогіки забезпечують, по-перше, теоретичну підвалину діяльності педагога, по-друге, оволодіння ефективною методикою

здійснення різноманітно-виховних заходів, формування навичок і вмінь кожного педагога.

Теоретичний рівень опанування педагогічного досвіду людства становить собою психолого-педагогічну ерудицію педагога, що є теоретичною основою його педагогічної культури і необхідною умовою формування педагогічної майстерності. Про це влучно сказав французький письменник Є. Абу: історію цивілізації можна виразити в шістьох словах – чим більше знаєш, тим більше можеш.

Психолого-педагогічна ерудиція виявляється у вільному володінні науковими основами психології та педагогіки, умінні здійснювати психолого-педагогічний аналіз різних навчально-виховних явищ і заходів, визначенні оптимальних способів педагогічного впливу, дійових методів і форм навчально-виховного процесу, тобто в рівні опанування об'єктивними закономірностями цих наук.

Педагогічна майстерність викладача ВНЗ та її вплив на якість навчання

Професійна діяльність викладача вищої школи багатоаспектна, вона охоплює наукові пошуки, суто викладацьку діяльність, методичну роботу, виховний та організаційний вплив на студентство, самовдосконалення. Викладач є публічною людиною, все, що він робить, є відкритим для спостереження студентів і їх оцінки. У кожному з напрямів діяльності виявляється або формальне ставлення викладача до неї, або його прагнення здійснювати роботу на якісному рівні. Ці високі вимоги до власної діяльності, креативність, критичність мислення і відрізняють викладача з високим рівнем педагогічної майстерності. Педагогічна майстерність як характеристика фахівця не зростає сама по собі, вона ґрунтується на досконалому знанні педагогіки, її законів, закономірностей і принципів.

Педагогічна майстерність передбачає застосування педагогічних і психологічних знань у певній галузі, у межах власного фаху.

Викладач вищої школи в очах студентів виступає як науковець, він є представником певної галузі наукових знань, посередником між наукою та студентами. Він не лише знайомить молодь з науковими ідеями, перспективами розвитку науки, її практичного застосування в суспільній та господарській діяльності, але й сприяє становленню студентів як науковців. Слід ураховувати думку В. І. Вернадського про те, що «для наукового розвитку необхідне визнання повної свободи особистості, особистості духу, бо тільки за цієї умови може один науковий світогляд змінюватися іншим, створеним вільною, незалежною роботою особистості». Забезпечення вільного, творчого розвитку особистості студента є одним із важливих завдань педагога у вищій школі.

Викладач вищого навчального закладу повинен розуміти, що його професійна діяльність має певні обмеження. Знань, які за його допомогою формуються в студентів, їм вистачить не на довго, тому що вони швидко застаріють. У чому, в такому разі, полягає місія викладача вищої школи? У формуванні фундаментальних основ зі свого фаху, у сприянні розвитку

студентів, їх прагненню й здатності навчатися, оновлювати знання, у формуванні вимогливості до власної діяльності і її результатів. Як вірно зазначив Р. Олдінгтон, «нічого з того, що важливо знати, навчити не можна, все, що може зробити вчитель (викладач), – це вказати стежки».

Теоретичні засади формування педагогічної майстерності викладача вищої школи розроблені в працях Я. А. Коменського, І. Дістервега, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, О. А. Захаренка, А. І. Архангельського, І. А. Зязюна.

Викладачі вищої школи, намагаючись досягти підвищення ефективності навчального процесу, великі надії покладають на зміни, що відбуваються у галузі вищої освіти. У той же час вони розуміють, що наслідки будь яких реформ цілком визначаються якістю їх роботи, рівнем професіоналізму, організацією навчального процесу і передовсім навчальних занять. Навчальне заняття є закритою лабораторією викладача. У вищій школі, як і в загальноосвітній, викладач, студенти і навчальний предмет існують у замкненому середовищі.

Серед фахівців – викладачів вищої школи – доволі поширеною є думка, що якість роботи педагога переважно визначається рівнем професійних знань. Але у навчальному занятті реалізуються не лише професійні знання та вміння викладача, а й рівень його психолого-педагогічної підготовки. Відтак, опитування студентів також свідчать про те, що якість навчання у вищій школі тісно пов'язана з особистими рисами викладача, рівнем його загальної культури та психолого-педагогічної підготовки.

У деяких випадках у навчальному процесі не повною мірою реалізуються основні принципи навчання, обирається недоцільні методи навчання та неефективна тактика спілкування. Про це свідчать відповіді студентів: «викладач знає, але не вміє пояснити», «хизується своїми знаннями», «розповідає так, що не встигаєш зрозуміти», «не любить, коли задаєш запитання» тощо. Серед недоліків у роботі викладачів студенти також відмічають негативний емоційний фон навчального процесу, недостатню його організованість.

Як відомо, педагогічні вміння викладача можна розділити на такі групи:

- гностичні вміння – вміння пізнавального й аналітичного змісту;
- проєктивні вміння – вміння прогнозувати, створювати об'єкт як певну цілісність в уяві, визначати прогноз професійної діяльності;
- конструктивні – вміння створювати реальну модель спланованої діяльності;
- комунікативні – вміння спілкуватися зі слухачами;
- організаторські вміння – здатність реалізовувати план діяльності;
- креативні (творчі) вміння.

Проєктивні вміння можна визначити формулою «в мене є ідея», конструкторські: «я знаю, як це зробити, я створю зазначені умови», організаторські: «я зроблю заплановане обов'язково, не зважаючи на певні труднощі», комунікативні: «я вмію формувати доцільні для навчання

відносини». Проаналізуємо сутність кожного із зазначених компонентів педагогічної майстерності викладача.

Гностичний компонент педагогічної майстерності забезпечує здатність викладача вищої школи до самовдосконалення, професійного зростання. Видатний письменник М. Гоголь зауважував, що, «навчаючи інших, сам навчаєшся». Гностичний компонент реалізується у наступних уміннях викладача: уміння користуватися навчальною та довідковою літературою, використання допоміжних джерел; вивчення та аналіз наукової літератури, різних підходів до проблеми, що вивчається; виділення головного, суттєвого в навчальному матеріалі; виділення суттєвих зв'язків між раніше вивченими та новими знаннями; аналіз міжпредметних зв'язків навчального матеріалу; визначення позитивних і негативних якостей різних форм організації навчальної діяльності щодо конкретного змісту навчального матеріалу; формування мети навчального заняття як результату навчальної діяльності студентів та як процесуальної характеристики діяльності викладача; аналіз організації робочого місця, умов проведення навчального процесу; аналіз власного й передового досвіду висвітлення конкретної проблеми; вивчення якості виконаної роботи і аналізу власних причин успіхів і невдач у навчальному процесі.

Як зазначає І. А. Зязюн, «учитель (викладач) – і сценарист, і режисер, і виконавець». Він створює, проектує навчальний процес загалом, від початку до завершення взаємодії зі студентом у межах навчальної дисципліни, і зокрема проектує конкретні акти взаємодії – навчальні заняття. Проективний компонент педагогічної діяльності викладача в підготовці навчального заняття виявляється в таких показниках; планування різних форм організації навчання; проектування процесу навчання як системи взаємопов'язаних окремих ланок (навчальних занять), змістовно і логічно пов'язаних між собою; вибір оптимальних форм і методів навчання в залежності від конкретних умов навчального процесу; проектування системи контролю за ходом і результатами навчальної роботи студентів; передбачення труднощів у навчальній діяльності студентів; створення моделі навчального заняття.

Конструктивний компонент педагогічної діяльності викладача вищої школи передбачає: знання особливостей кожного типу форм організації навчання; уміння побудувати конкретну форму навчання відповідно до реальних педагогічних ситуацій; уміння добирати оптимальну сукупність методів навчання для досягнення поставлених цілей навчання; уміння обирати доцільну структуру навчального заняття в залежності від стану опрацювання навчальної програми предмета та мети заняття; вміння відібрати кількість і обсяг навчального матеріалу в залежності від часу навчання і рівня підготовки студентів; уміння конструювати методичну структуру навчального заняття, відповідну дидактичній структурі.

Викладацька діяльність тісно пов'язана зі спілкуванням, здійснюється завдяки йому. Комунікативний компонент діяльності викладача реалізується в процесі передачі навчальної інформації студентам і в процесі формування ділових та міжособистісних відносин. Ефективність процесу передачі

інформації викладачем залежить від фахових і психолого-педагогічних знань і вмінь. Якщо викладач знає і розуміє предмет, він може його розкрити, адаптувати до рівня підготовки студентів. «Якщо ти навчаєш, намагайся говорити коротко, щоб розум слухняний відразу ж зрозумів слова і зберігав їх у пам'яті правильно. Все, що зайве, зберігатиме розум наш не може» (Горацій). При формуванні міжособистісних відносин, на нашу думку, слід згадати А. С. Макаренка: «Нормальний тон може бути тільки один. Насамперед він повинен відрізнятися мажорністю, проте він ні в якому разі не повинен мати характеру піднесення, постійної бурхливості, істеричної напруженості, яка завжди неприємно б'є в очі і яка загрожує при першій невдачі зірватися і перейти в розчарування». Комунікативний компонент діяльності викладача може бути розкритий через такі показники: вміння встановлювати ділові та особистісні стосунки із студентами, які сприяли б засвоєнню ними навчальної програми; вміння встановлювати доцільну дистанцію між собою й студентами; вміння адаптувати зміст навчального матеріалу відповідно до рівня розвитку та підготовки студентів; здатність викладача стимулювати інтерес студентів до знань, позитивне ставлення до навчального процесу загалом та навчального предмета зокрема; вміння виявляти щиросердність, захоплення та емоційну стриманість у реальних ситуаціях; уміння формувати повагу до себе як до викладача; тактовність як здатність визначати межу допустимого в людських стосунках; уміння створювати педагогічне доцільний емоційний фон навчального процесу (діловий, цілеспрямований, оптимістичний, мажорний, доброзичливий); уміння впливати на поведінку студентів завдяки характеру відносин та авторитету.

Організаторський компонент педагогічної діяльності є чи не найважливішим, тому що від сформованості цієї групи умінь залежить рівень і якість практичної роботи викладача. До організаторських здібностей та умінь можна віднести: вміння організовувати свою власну діяльність відповідно до поставленої мети; вміння раціонально розподіляти час діяльності; здатність до самоконтролю, вміння дотримуватись плану діяльності; здатність контролювати темп навчання з кута зору ефективної взаємодії викладача і студентів та коректувати його в залежності від реальних умов; уміння організовувати навчальну діяльність студентів і контролювати їх діяльність, переключати студентів на інший вид діяльності; вміння здійснювати контроль за діяльністю студентів, оцінювати якість виконаної ними роботи; вміння формувати вимоги до студентів і домагатися їхнього виконання; спрямовувати діяльність студентів завдяки системі доцільних і розумних вимог; уміння розподіляти функції, делегувати функції і визначати відповідальність у ході навчального процесу; вміння створити ситуацію співучасті студентів у ході навчального процесу.

Велику роль відіграють перцептивні (тобто здатність визначати емоційний стан людини за її мімікою, позою, жестами) та сугестивні (здатність чинити вплив на людину, змінюючи характер її діяльності) уміння викладача. У процесі навчання ці групи умінь набувають різного значення. За мімікою, позою та жестами студентів викладач визначає їхній стан готовності до заняття,

прагнення брати активну участь у навчальній діяльності або бажання уникнути її, психофізичний стан, рівень розуміння навчального матеріалу або рівень утруднень при осмисленні тощо. Результати спостережень дозволяють викладачеві коригувати навчальний процес і міжособистісні відносини, що складаються в ньому.

З'ясуємо, які вміння викладача і яким чином виявляються в підготовці й проведенні навчального заняття. Як відомо, організаційними етапами заняття є підготовчий етап, етап реалізації і аналітичний етап по завершенні заняття. Підготовчий етап включає розробку ідеї навчального заняття, створення його проекту, прогноз майбутнього заняття, створення моделі, підготовку методичного забезпечення. На цьому етапі практичної діяльності викладача реалізуються його гностичні, проєктивні, конструктивні та організаційні (уміння організовувати власну діяльність), аналітичні уміння. Характер реалізації підготовчого етапу залежить від типу викладача. Позитивні наслідки підготовчого етапу забезпечують, як правило, викладачі із творчою спрямованістю, відповідальні, організовані, сумлінні, добросовісні, із здатністю до аналізу. Набутий досвід, безперечно, позитивно впливає на якість підготовки викладача до заняття, бо дає змогу передбачити утруднення студентів, але й водночас досвід є чинником, що може сприяти розвитку консерватизму викладача, його небажання використати нові підходи при проектуванні навчального заняття.

Під час реалізації заняття викладач виступає як організатор діяльності студентів, але життя вносить свої корективи, і педагог має бачити, розуміти й аналізувати реальні умови навчального процесу. Саме тут реалізуються його перцептивні і сугестивні уміння. Організаційні аспекти навчального заняття (початок, перехід до іншого виду діяльності, завершення роботи, зміна темпу діяльності) краще вдаються вольовим, енергійним, вимогливим викладачам. На створення емоційного фону навчального заняття впливають комунікативні та перцептивні якості викладача. Рівень фахових і методичних знань педагога вищої школи залежить від розвитку гностичного компоненту діяльності, а уміння викладати знання, уміння їх адаптувати, зробити їх доступними для студентів визначаються комунікативними та перцептивними здібностями. Характер стимулювання пізнавальної діяльності студентів залежить від розвитку гностичних, перцептивних, проєктивних і комунікативних умінь.

Аналітичний етап заняття реалізується не всіма викладачами, його уникають викладачі, що формально ставляться до професійної діяльності та самовпевнені педагоги. Творчі, відповідальні працівники ретельно виявляють усі чинники, що вплинули на хід заняття. Викладачі, що прагнуть до психологічного комфорту, схильні до витіснення з власної свідомості негативних наслідків заняття. Деякі викладачі не вміють робити аналіз проведеної роботи і власної діяльності. Найкращим чином його реалізують аналітики, викладачі з розвиненими організаторськими, проєктивними та конструктивними вміннями.

Як бачимо, рівень педагогічної майстерності викладача вищої школи є важливим чинником навчально-виховного процесу, він позначається на

результатах навчання студентів, на формуванні їх як особистостей. У свою чергу, розвиток педагогічної майстерності викладача тісно корелює з його ставленням до себе, вимогами до своєї діяльності, особистісними якостями. Можна вивчити свій фаховий предмет, можна мати систему психолого-педагогічних знань, але це не забезпечить відповідної майстерності. Майстром стає той, хто прагне цього, хто працює, хто осмислює власну діяльність, бо як стверджував К. Д. Ушинський, «передається думка, виведена з досвіду, але не сам досвід».